

УДК 821.0

ББК 83.3Т

**МУЛОҲИЗАҶО ДАР
БОРАИ РУБОИЁТИ
ЗИЁУДДИНИ ХУҶАНДИ**

*Ҳоҷиев Абдуфаттоҳ Қосимович, н.и.ф.,
доценти кафедраи адабиёти классикии
тоҷики МДТ-и «ДДХ ба номи академик
Б.Ғафуров (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

**НЕКОТОРЫЕ
СООБРАЖЕНИЯ
О ЧЕТВЕРОСТИШИЯХ
ЗИЁУДДИНА ХУДЖАНДИ**

*Ҳоджиев Абдуфаттоҳ Қосимович,
канд.филол.наук, доцент кафедры таджикской
классической литературы ГОУ “ХГУ им.академика
Б.Ғафурова” (Таджикистан, Худжанд)*

**SOME CONSIDERATIONS
IN REFERENCE
TO ZIYOUDDIN
KHUJANDI'S QUATRAINS**

*Khodjiev Abdufattoh Kosimovich, candidate of
philological sciences, Associate Professor of the
department of Tajik classic literature under
SEI “KhSU named after acad. B. Gafurov”
(Tajikistan, Khujand) E-MAIL: abdufattoh12@mail.ru*

Вожаҳои калидӣ: таърихи адабиёти тоҷик дар асри XII, “Девон”-и Зиёуддини Хуҷандӣ, рубоӣ, рубоии ҳасӣ, мадҳ, тарзи баён

Зикр мегардад, ки ҳарчанд Зиёуддини Хуҷандӣ шоири газалсаро буд, дар “Девон”-и ӯ 165 рубоӣ ҷойгир шудааст, ки дар онҳо ормон ва андешаҳои адиб баён ёфтаанд. Таҳлили рубоӣҳои шоир нишон медиҳад, ки 85 адади он дорои радиф аст, ки аз 1 то 5 калимаро дар бар мегирад. Аксари рубоӣҳои шоир сеқофияӣ буда, танҳо 30 адади он чаҳорқофияӣ мебошад халос. Забони рубоӣҳои ӯ содаву табиӣ буда, дар онҳо мавзӯоте аз қабилӣ мадҳ, ҳаҷв, ҳасби ҳол, шиқ ва ғайра баён шудааст. Рубоӣҳои мадҳияи шоир, ки дар аксари онҳо нидои “шоҳ” истифода шудааст, ҷолиби диққатанд. Ба таҳлили рубоӣҳои ҳаҷвӣ шоир, ки дар онҳо муносибатҳои шахсӣ бар иҷтимоӣ афзалият доранд, диққати махсус дода шудааст. Зикр гардидааст, ки чунин ашъори ҳаҷвӣ дар асри XII дар девонҳои амалан ҳамаи шоирони бузург, аз қабилӣ Ҳоқонӣ, Ҷамолуддини Исфохонӣ, Рашиди Ватвот ва дигарон дучор мешаванд.

Ключевые слова: история таджикской литературы XII века, «Диван» Зияуддина Худжанди, четверостишия (рубаи), рубаи хаси, панегирик, стиль изложения

Отмечается, что, хотя Зияуддин Худжанди был в основном поэтом-газететворцем, в его «Диване» размещены 165 рубаи, в которых в определённой мере отражается мировоззрение литератора. Анализ четверостиший поэта показывает, что в 85 рубаи Зияуддина Худжанди встречается редиф. Состав редифов в рубаи Худжанди - от одного до пяти слов. В большинстве рубаи поэт рифмует три строки, оставляя свободной третью. Только в тридцати рубаи Зияуддин Худжанди применил сквозную рифму, то есть в них рифмуются все четыре строки. Рубаи поэта отличаются естественностью и незатейливостью. Тематический план четверостиший сравнительно широк и включает восхваление, сатиру, любовную тему и т.д. Вызывают интерес четверостишия – панегирики, в большинстве которых использовано обращение «шах» («царь»). Особое внимание уделено анализу сатирических четверостиший поэта, которые в большей мере имеют личностный характер, чем социальный. Подчеркнуто, что такие сатирические

стихотворения встречаются в диванах практически всех крупных поэтов XII века, в том числе у Хакани, Джамалиддина Исфакани, Рашида Ватвата и других.

Key-words: *history of the Tajik literature of the XII-th century, “Divan” by Ziyouddin Khujandi, quatrains (rubais), rubai khosi, eulogy, style of reproduction*

The author of the article lays an emphasis upon the fact that though Ziyouddin Khujandi was mostly a gazal-creator poet, 165 rubais are placed in his “Divan”; the poet`s outlook being reflected here in certain measure. The analysis of quatrains shows that in 85 rubais there occurs redif. The range of occurrence – 1 – 5 words. In the majority of rubais the poet rhymes three lines; the third one being remained free. Only in thirty rubais the poet applied an all-round rhyme, i.e., all four lines are rhymed. Rubais are distinguished with naturalness and simplicity. Thematic plan of quatrains is comparatively broad including laudation, satire, love-theme and etc. Quatrains-eulogies cause interest as the majority of them contain the appeal to “shakh”. Special attention is paid to the analysis of satirical quatrains being of more personal slant than of social one.

It is underscored that such satirical poems of the XII-th century are occurred in the divans of practically all big poets, Hakani, Djamaliddin Isfahani, Rashid Vatvat and others inclusive.

Хоча Зиёуддин Маҳмуди Хучандӣ маъруф ба Форсӣ аз зумраи шоирони барҷастаи асри XII аст, ки бо осори арзишмандаш дар таърихи адабиёти ин давра аз зумраи барҷастатаринҳо шинохта мешавад. Аммо, мутаассифона, шахсияти ӯ дар тазкираҳо ва манобеи адабӣ чунонки бояд муаррифӣ нашудааст. Агарчи Муҳаммад Авфӣ пас аз Зиёуддини Хучандӣ тазкираашро таълиф карда бошад ҳам, дар мавриди ӯ сукут карда ва чизе нагуфтааст.

Муаллифи тазкираи «Арафот-ул-ошиқин» бошад доир ба ҷойгоҳи шоир дар арсаи адабиёт сухан ронда, «фурӯғи гавҳари баёнаш»-ро «аз чавҳари хуршед муниртар» ва дар зумраи «шӯарои мумтоз ва сарфарози замон» арзёбӣ кардааст. Вай ҳамчунин аслу тахаллуси ӯро форсӣ доништа ва таъкид намудааст, ки «ба мучиби валодат хучандӣ аст» [1,2383].

Доир ба зиндагинома ва осори ин шоир З. Сафо[5], С.Нафисӣ[4], С.Саъдиев [6] К.Шидфар [10], Д. Робертсон[11], А.Насриддинов [2;3] ва дигарон матолибе таълиф намудаанд. Аммо бо вучуди ин ҷустуҷӯҳо нишон медиҳанд, ки рочеъ ба ҳаёту фаъолият ва осори ин суханвар таҳқиқоти густарда ва ҳамачониба сурат нагирифтааст.

Баҳси мо атрофи рубоиёти шоир аст, ки мутаассифона ҳеҷ матлабе доир ба онҳо таълиф нашудааст. Иллати ин амр қабл аз ҳама то кунун нашр нагардидани девони шоир аст. Девони хаттии ӯ дар китобхонаи «Ҷоҳи Гулистон» ниғаҳдорӣ мешавад, ки хушбахтона нусхае аз он дар дасти нигоранда мавҷуд аст ва ин баррасӣ бар асоси ҳамон нусха сурат гирифтааст. Ин нусха бо шумораи 252 дар китобхонаи мазкур ниғаҳдорӣ мешавад, ки санаи китобати он 664 х.к. буда, бо хати таълиқ ё тарассул нивишта шудааст. Дар поёни нусхаи мазкур 165 рубоии шоир дарҷ гардидааст. Агарчи маҳорати аслии шоир дар сурудани рубой нест, вале аз он сабаб, ки баҳше аз андешаву ормонҳои шоир дар ин қолаб баён шудааст, баррасӣ ва шинохти онҳо аҳамият дорад.

Аз лиҳози оҳанг ва мусикияти шеър рубоиёти шоир хеле зебо буда, қофия ва радифҳои истифодакардаи ӯ дар хушоҳангтар гардидани каломи шоир таъсири амиқ расонидаанд. Дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ маъмулан рубой ба ду шакл секофияӣ ва чаҳорқофияӣ суруда мешавад. Аммо ба таъкиди Сирусӣ Шамисо «Рубой ҳарчи қадимтар бошад, бештар чаҳорқофияӣ аст, аммо рубоии ҷадидтар бештар ҳасӣ аст, яъне мисраи савум қофия надорад [8,295]. Дар идома ҳамин муҳаққиқ таъкид медорад, ки «Дар қарни шашум [12-уми

мелодӣ-А.Ҳ.] теъдоди рубоиёти чаҳорқофияӣ бо сеқофияӣ ба ҳам наздик мешавад ва баъд аз ин қарн, шумори рубоиёти ҳасӣ аз рубоиёти чаҳорқофияӣ беш мегардад [8, 23].

Бар асоси ин назар маълум мегардад, ки аксари рубоиёти Зиёуддини Хучандӣ сеқофияӣ ҳастанд ва ҳамагӣ 30 рубоии чаҳорқофияӣ дар миёни онҳо ба мушоҳида мерасаду ҳалос.

Ҷойгоҳи радиф ҳам дар рубоиёти шоир ҷилаваи намоёне дорад. Шафеии Қадқанӣ бар ин назар аст, ки рубоӣ аз замони пайдоишаш мураддаф будааст ва камтар рубоии хуб ва муваффақе дар адабиёти форсӣ вучуд дорад, ки бидуни радиф бошад» [9,158]. Дар миёни 165 рубоии Зиёуддини Хучандӣ 85 адади он дорои радифҳои ҷаззобу дилпазире мебошанд, ки дар хушоҳангии каломи ӯ нақши муассир гузоштаанд. Ба ибораи дигар нисфе аз рубоиёти шоир дорои радиф мебошанд. Радифҳои истифодакардаи шоир аз 1 то 5 калимаро дар бар мегиранд.

Агар хоҳем, ки ба низоми фикрии Зиёуддини Хучандӣ ошно шавем, бояд аз истилоҳоти бақорбурдаи ӯ дар ашъораш тавачҷуҳ намоём. Истилоҳоти ба қор рафата дар рубоиёти Зиёуддини Хучандӣ гувоҳ аз он медиҳад, ки ӯ калимоти марбут ба дарборро дар ашъораш зиёд истифода кардааст. Аз ҷумла шох, раият, сипоҳ, давлат, рой, ҳасм, тахт, лашқар, хидмат, теғ, бахт, иқбол, ҷалол, шуқуҳ, душман, аду, ходим нусрат ва амсоли он бо басомади зиёде дар рубоиёти шоир ба ҷашм меҳуранд. Дар қанори ин истилоҳоти марбут ба олами тағазул низ дар рубоиёти Зиёуддини Хучандӣ мушоҳида мешаванд, ки пас аз мавзӯи мадҳ ин масъала дар ҷойгоҳи дувум қарор мегирад. Калимоти марбут ба лирика аз қабилӣ ёр, зулф, лаб, амбрӯ, ҳол, руҳ, хуни дил, назар, дида, хуни ҷигар, фироқ, васл, орзу ва амсоли ин бо басомади бештаре мушоҳида мешаванд. Ба ҷуз ҷанд маврид истисноӣ аз истилоҳоти марбут ба тасаввуф, ҳаробот ва зуҳд қариб, ки дар рубоиёти шоир ҳабаре нест.

Яке аз калимоти пурбасомад дар рубоиёти Зиёуддин вожаи «ту» аст ва 193 бор қорбаст шудааст, ки бо дар назардошти теъдоди рубоиёти шоир, хеле зиёд аст. Шоир бо ин калима маъмулан ҳокимони замонашро мавриди хитоб қарор медиҳад. Хонандаи рубоиёти шоир эҳсос мекунад, ки шоир пайваста дар ҳузури шох қарор дорад ва бевосита бо ӯ гуфтугӯ мекунад. Такрори «ту» ҳамчунин баёнгари он аст, ки аксари рубоиёти шоир муҳотаби хос доранд ва ҳар як рубоӣ тақрибан ба манзури хосе таълиф гардидааст. Дар муқобили ин калимаи «ман» ҳамагӣ 14 маврид истифода шудаасту ҳалос, ки дар муқоиса бо «ту» хеле кам аст ва ин нишонгари он аст, ки шоир дар баробари мамдуҳ ва дар баъзе мавридҳо маъшуқ худро нодида гирифтааст. Дар қанори ин калимаи «эӣ», ки ифодагари нидо ҳаст, 79 маротиба истифода гардидааст ва ҳатто қисми зиёде аз онҳо дар оғози рубоӣҳо омадаанд. Ҳамчунин калимаи «шох» 15 маротиба истифода шудааст.

Рубоӣ ба хотири кӯтоҳӣ ва мучаз будан, ки аз омилҳои аслии офариниши зебоӣ дар суҳан аст, мавриди тавачҷуҳи бисёре аз суҳанварон қарор гирифтааст. Ҳамон гуна, ки Шамисо таъкид мекунад: «Рубоӣ ба сабаби кӯтоҳии қолаб беш аз ҳар шакли шеърӣ дигар дар бадеҳапардозӣ, мавриди истифода қарор гирифтааст» [8,186]. Зиёуддини Хучандӣ низ дар қанори қолабҳои дигари шеърӣ ба сурудани рубоӣ ҳам тавачҷуҳ зоҳир намуда, мавзӯоте аз қабилӣ мадҳ, мавъиза, марсия, васф, ҳаҷв, ҳазл, ишқ, шикоят, ҳичрон, ҳасби ҳол ва амсоли инро баён доштааст.

Баҳши қобили мулоҳизае аз ин рубоӣёт ба мавзӯи асосии замони зиндагии шоир, яъне мадҳ ихтисос доранд. Бо вучуди он ки мавзӯи меҳварӣ ва асосии қасоиди шоир мадҳу ситоши ҳокимони замон аст, вале шоир тарҳи ин мавзӯро дар қолаби рубоӣ низ раво дидааст. Ба назар мерасад иллати ин қор мучаз будан ва ироаи паём бо каломи андак, ки ҳоси ин навъи шеър аст, буда бошад.

Зиёуддин дар 10 рубоии хеш бевосита подшоҳро мухотаб қарор дода ва дар оғози рубой аз вожаи «Шоҳ» истифода намудааст, ки чалби таваҷҷуҳ менамояд:

*Шоҳо! Кафат аз ҷӯд саҳобе дигар аст,
Дар сояи чатрат офтобе дигар аст.
Дар хок ниҳад ҳар нафасе душманро,
Теги ту, ки ҳар замон ба обе дигар аст.*

Мухотаб қарор додани подшоҳ дар рубоиёти Зиёуддин ба хотири талаб кардани чизе нест, балки шоир ё ба баёни авсофи подшоҳ мепардозад ва ё барои ӯ талаби нек кардааст:

*Шоҳо чу шавӣ савор, маҳ қӯшат бод,
Хуршед гуломи ҳалқадаргӯшат бод.
Чун даст барӣ ба ҷом гӯяд иқбол,
К-эй мардуми дидаи ҷаҳон, нӯшат бод.*

Чанбаи хитобии рубоиёти Зиёуддин хеле қавӣ аст, зеро шоир 65 рубоии худро бо нидои «Эй» оғоз мекунад, ки инро метавонад ба унвони яке аз вежагиҳои рубоиёти ӯ арзёбӣ кард. Истифодаи ин калима дар оғози рубой боис мешавад то таваҷҷуҳи мухотабро ба худ чалб намояд. Тақрибан мухотаби ҳамаи рубоиёте, ки бо ин нидо шурӯъ шудаанд, подшоҳи замон аст. Чунончӣ:

*Эй бандагии ҷоҳи ту тадбири ҷаҳон...
Эй сояи рояти ту оламорой...
Эй толеи давлат аз ҷанобат маймун...
Эй ҷуди ту сармояи асбоби ҳаёт...
Эй расми ту рӯзу шаб карам варзидан...
Эй дасту дили ту маъдани ҷуд шуда...
Эй буда ба ҳар кор зи бахтат ёрӣ...*

Дар баробари мадху васфи сифатҳои мамдӯҳ дар рубоиёти шоир мавзӯи ҳаҷв низ мавриди таваҷҷуҳи ӯ қарор гирифтааст. Яке аз афроде, ки мавриди ҳаҷву ҳақорат дар рубоиёти Зиёуддин воқеъ шудааст, Ҳаким Хуршедӣ мебошад. Аз муҳтавои рубоиёте, ки дар мазаммати Ҳаким Хуршедӣ суруда шудаанд, чунин фаҳмида мешавад, ки Зиёуддин аз ӯ хеле ранҷида ва зоҳиран вай шоирро азияту озор меодааст. Лаҳни шоир дар мавриди ӯ бисёр таҳқиромез ва ҳатто баъзе мавридҳо аз доираи ахлоқ берун аст. Барои истидлол фақат як намунаи он зикр мешавад:

*Хуршеди кофириву бе шарҳи фаной,
Покиза дили палидат аз ёди Худой.
Ол омадаӣ ба маҷлис аз сар то пой,
Шоир чу ту кас надид маҷлисолой.*

Дар мавриди Алоии Рӯйгар низ ҳаҷвҳо ва дашномҳои қабехе дар рубоиёти Зиёуддин дида мешавад, ки нишон медиҳад ӯ забони бисёр тезе барои баёни эҳсоти манфии хеш доштааст.

*Аз ғам дилат, эй Алоӣ, даровехта бод,
Бо хоки сияҳ хуни ту омехта бод.
З-ин рӯй, ки аз рӯйгарӣ менозӣ,
Пангони мисин зи гарданат рехта бод.*

Садри Боямӣ аз дигар шахсиятҳоест, ки мавриди мазаммати шоир қарор гирифта, Зиёуддин бо маҳорати ачибе дар ҳақи ӯ чунин гуфтааст:

*Садрак, ки ба ҳама ҷой пайваст равад,
Афтон хезон чу мардуми маст равад.*

*Лангаи хондам аз ин сухан рафт аз даст,
Чун пояи нест бешак аз даст равад.*

Аз дигар шахсиятҳое, ки мавриди ҳаҷву танкиди Зиёуддин дар рубоиёташ қарор гирифта, Ҳочакалони Табиб мебошад, ки гӯё касби дорусозӣ ва табибӣ доштааст, аммо аз мухтавои рубоиёти шоир маълум мегардад, ки ин шахс чандон қобили эътимод набуда ва ҳатто давоҳои ӯ таъсире надоштааст:

*Эй Ҳочакалон касе, ки доруи ту бурд,
Аз боди аҷал шикаст андомаш хурд.
Ҳаҷват қунаму ҳабби ту ҳаргиз нахурам,
Чун ҳар ки бихурд ҳабби ту дар ҳол бимурд.*

Албатта ин тарзи тафаккур нисбат ба ҳамзамонон фақат хоси Зиёуддини Хучандӣ нест. Дар девони шоирони асри XII ба вежа девони Ҳоконӣ, Чамолиддини Исфаҳонӣ, Рашиди Ватвот ва амсоли он намунаҳои зиёде аз ин навъ ҳаҷву ҳақоратҳоро метавон пайдо кард, ки ба назар мерасад дар он замон ин гуна интиқом гирифтани рақибон як амри одӣ ва маъмулу роиҷ дар шеърӣ ин давра ба шумор мерафтааст.

Мавзӯи дигаре, ки дар рубоиёти шоир ҷалби тавачҷух мекунад, ишораҳои тарҷумаҳои ба шахсият ва хонаводаи худӣ ӯст. Сукути тазкиранигорон дар бораи шарҳи зиндагиномаи вай ва маълумоти каме, ки дар бораи шоир вучуд дорад, арзиши ин навъ рубоиёти Зиёуддинро бештар месозад.

Аз мухтавои рубоиёти шоир фаҳмида мешавад, ки ӯ аз дӯстони худ азияту озорҳое дидааст ва ба ин мавзӯ дар рубоии зерин чунин ишора кардааст:

*Ҳар лаҳза маро зи дӯстон ройи гиласт,
Лекин ба чунин ғамам чӣ парвои гиласт.
Шартест, ки аз дӯст набояд гила кард,
В-арна, ки зи ҳар дӯст маро ҷойи гиласт.*

Зоҳиран гилаи шоир аз боби бухлу ҳасодати нобачои дӯстон будааст, ки дар рубоии дигаре ба он таъкид кардааст:

*Имрӯз, ки рӯзи ҳурмати ҳар дун аст,
Гуфтан натавон, ки ин чиву он чун аст.
Ҳарҷо ки бахилест чу мебарнигарам,
Хурсандии ман зи бухли ӯ афзун аст.*

Аз рӯйи гуфтаи худӣ шоир маълум мегардад, ки ӯ писаре бо номи Имоиддин доштааст ва аз ӯ Зиёуддин соҳиби наберае шудааст:

*Чун рафт зи соли шайсаду бисту чор,
Дар моҳи раҷаб бисту ду шуд ба шумор.
Андар нуҳуми тамуз аз рағми баҳор,
Омад писаре Имоудинро чу нигор.*

Зиёуддин дар се рубоии дигар ба наберадор шудани хеш ишора кардааст, ки намунае аз онро зикр мекунем:

*Дар шайсаду сию ҳафт Ҳақ азза ва ҷал
Бурҳон писарем дод Ҳақ азза ва ҷал.
Толеъ Саратону Маҳ камар баст зи Ҳамал,
Дарё зи даҳум шаби ҷамодиюлаввал.*

Ишора ба воқеоти таърихӣ низ яке аз мавзӯотест, ки чандин маврид дар рубоиёти Зиёуддин ба мушоҳида мерасад. Масалан, яке аз рубоихояш «Дар таърихи гирифтани руди Хучанд» унвон дошта ва рубоии зерин нақл гардидааст:

*Аз тахтаи сими сарсари оби гузор,
Дар охири моҳи баҳман аз рӯйи шумор.
Сайҳуни Хучандро гузар сохт ду бор,
Дар понсаду шасту чору дар шаишаду чор.*

Гоҳе Зиёуддини Хучандӣ дар рубоӣташ ҳамчун воизе пеши назар намоён мешавад ва панду андарзҳои ширин медиҳад, ки хеле муассир буда ва сабки зебое ифода ёфтаанд:

*Гар майли дилат ба ростӣ афзун аст,
Бо каж манишин агар ҳама гардун аст.
Дар тир нигар чу аз камон боз ҷаҳад,
К-аз суҳбати каж рост гурезон чун аст.*

Шоир дар ин рубоӣ тири аз камон частаро бо фирор аз суҳбати беҳирадон хеле зебо тасвир кардааст, ки воқеан тоза аст ва ҷалби тавачҷуҳ мекунад.

Дар миёни рубоӣти Зиёуддин як-ду маврид ҳам ба масоили фалсафӣ ишораҳое вучуд дорад, ки эҳтимолан дар ин мавриди таҳти таъсири андешаҳои хайёмӣ қарор гирифтааст:

*Кай бошад к-аз суҳбати ҷон боз раҳам,
В-аз ранҷу мазаллати ҷаҳон боз раҳам.
Ҳарчанд, ки дар зери замин бояд хуфт,
Боре зи ҷафои осомон боз раҳам.*

Дар баробари мавзӯоти зикршуда баҳши қобили мулоҳизае аз рубоӣти шоир ба масъалаи ишқ ихтисос ёфтааст, ки тафсиргари завқу отифаи баланди инсонии Зиёуддини Хучандӣ аст. Маъмулан ин навъ рубоӣти шоир тараннумгари ишқӣ заминӣ буда, дар онҳо авсофи зебоӣ ва рафторҳои маҳбубаи инсонӣ тасвир ёфтаанд. Ин аст, ки дар аксари ин навъ рубоӣти шоир андомҳои зоҳирии маъшук васф ва тасвир шудаанд:

*Болои ту чун ба дилрабоӣ бархост,
Дил хуррамиву тараб зи болои ту хост.
Аз зояти он лутф, ки болои турост,
Болои ту сарви боғро монад рост.*

Такрори калимаи «боло» бисёр зебову табиъ афтадааст ва шоир дар ҳар мисраъ зимни ба коргирии он аз қомати баланди маъшуқи хеш бо латофати хоса ёд кардааст. Ҷои дигар ба ҳамин сурат калимаи сарвро ба кор бастааст, ки хеле ҷаззобу дилнишин аст:

*Ҳар дилишудае қади туро сарви раҳӣ,
Дар боғ равад назорае сарви сикӣ.
Моро, ки чу сарв ҳаст худ даст тикӣ,
Сарви ту бас аст сарв агар рост хуҳӣ.*

Инҷо калимаи сарв ҳар бор, ки такрор шудааст маънии хосе пайдо кардааст, ки аз тавони хунарии шоир гувоҳӣ медиҳад. Тасвири қомати баланди ёр ҷузъи муҳими тавсифоти шоир дар рубоӣташ ба шумор меравад. Дар ҷои дигар низ ба ин масъала ишора дорад:

*То сарв зи боғ ёфт парвозаи хеш,
Густард ба гирди олам овозаи хеш.
Гуфто, ки ба андозаи ман нест касе,
Чун қадди ту дид, дид андозаи хеш.*

Бештари тавсифоти марбут ба зоҳири маъшук дар иртибот ба қомати баланди он аст, ки зоҳиран шоир ба ин навъ тавсифофарӣ аз дилбастагии хеш ба қомати раъноӣ ёр хабар додааст.

Тасвир ва тавсифи чеҳраи зебои маъшук низ аз мавзӯоти дигарест, ки дар рубоӣти шоир ба зебоӣ матраҳ шудааст. Чунончи:

*Дар аҳди ту лоф зад гул аз некӯӣ,
Гуфто, ки чу ман киро бувад хушбӯӣ?
Чун рӯӣи ту дид з-ин сухан шарм надошт,
Бо онки ду рӯӣ аст, зиҳӣ берӯӣ!*

Тасвире, ки аз баррасии рубоиёти ошиқонаи Зиёуддини Хучандӣ пеши назар меояд ин аст, ки ӯ як ошиқи вафодор ва содиқу самимист. Вай дар баробари маъшук аз тамоми зебоиҳои дигари олам сарфи назар намуда, худро маҳви рӯю мӯӣ ва кӯӣи ӯ медонад:

*Дар гулшани дида лола, рӯӣи ту бас аст,
Дар боғи ҳавас бунафша, мӯӣи ту бас аст.
Моро, ки ба дидори ту ҳоҷатмандем,
Дар мазҳаби дил бихишт, кӯӣи ту бас аст.*

Аз лиҳози ҳунари ҳам рубоии мазкур диққат ҷалб мекунад. Зеро шоир аввал ёрро дар гулшани дида ва боғи ҳавас ба лолаву бунафша ташбеҳ мекунад, аммо аз қавлаш мегардад ва дубора рӯю мӯӣи маъшукро омили аслии таскини қалби дардмандаш медонад, ки ин метавонад таҷассумгари маҳорати бадеии шоир бошад.

Дар ҷои дигар шоир пойбандии хешро ба маъшук ба ҳадди камол расонида, эҳсоси амиқи ошиқонашро чунин иброз намудааст:

*Нокарда тамоми дида дар ту назаре,
Аз дидаи ман чу хоб кардӣ сафаре.
Бар рӯӣи ман аз дида мабодо асаре,
Гар боз қунам дида ба рӯӣи дигаре.*

Дар баробари онки ошиқ хеле вафодор ва пойбанд ба аҳду паймони хеш аст, аммо маъшук ҳамчунон нофармон аст:

*Ёрам чу ҳаме бар сари бефармонист,
Дар кори вайам азим саргардонист.
Гӯянд, ки хештан бикӯши то бираҳӣ,
Аз дӯст буридан на бад-ин осонист.*

Ин гуна тасвири манзараи бевафоии маъшук дар рубоиёти Зиёуддин намунаҳои бисёре дорад, ки баррасии ҳамаи онҳо дар ин ҷо имкон надорад. Вале муҳтавои куллии ҳамаи ин навъи рубоиёти шоир баёнгари он аст, ки ошиқ вафодор, мушток ва содиқ ба аҳду паймони дӯстист, вале дар муқобил маъшук хеле боғурур ва нисбат ба ошиқ камтаваҷҷуҳ чилванамой кардааст, ки ин тарзи тасвир ва дастнорас кардани маъшук ба муҳтавои куллии шеъри асри XII иртибот мегирад.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар шинохти сабки шеъри ҳар шоир мизон ва чигунагии истифода ва баҳрабардории он аз санъатҳои бадеӣ аст. Аз ҳамин дариҷа метавон ба тарзи сухан, шеваи баён ва сабки шоир пай бурд. Дар ин бахш мехоҳем чанде аз санооти пурқорбурди Зиёуддини Хучандиро, ки дар рубоиёташ аз онҳо истифода кардааст мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Усули истифода аз санъатҳои бадеӣ дар рубоиёти Зиёуддини Хучандӣ бисёр табиӣ ва дур аз печидагиву ибҳом аст. Зимни мутолеа комилан мушаххас мегардад, ки шоири мазкур дар пайи тафаннун ва печида кардани каломаш набуда, балки ҳадафи аслии ӯ пеш аз ҳама муассир бунаи калом аст.

Дар миёни санооти бадеие, ки Зиёуддин истифода кардааст қабл аз ҳама таҷнис чилванамои бештаре дорад. Қорбурди он боиси ба хушоҳангӣ ва умқи бештари рубоиёти шоир гардидааст:

*Эй бар тани ман раста зи меҳрат ҳар мӯй,
Дидам ба раҳи ишқи ту мӯй андар мӯй.
Бечора дили шикаста ҳамчун мӯят,
Бо зулфи ту кард зиндагонӣ бар мӯй.*

Агар «мӯй»-и аввал ба маънии аслияш ба кор рафта бошад, дар мисраи дувум тобиши маъноии «чӯз ба чӯз баррасӣ кардани чизеро» ифода кардааст. Дар мисраи сеюм маъни зулфи сиёҳ ва шикастаи маъшӯқ аст, ки он боиси дар мисраи чаҳорум пайдо шудани маънии дигари он яъне «саҳт дар азобу ранҷ» қарор гирифтани маъшӯқро бозтоб намудааст, ки аз маҳорати баланд ва тавоноии ҳунари шоир гувоҳӣ медиҳад. Ин вежагӣ, яъне қорбурди табиӣ ва содаи тачнисро дар рубоии зерин низ мушоҳида метавон кард:

*Эй дидаи ман ҷаҳон ба рӯят дида,
В-он гаҳ зи ту ҳоли дида ноҷурсида.
То дида ниғаҳ кард ба ту дӯздида,
Ҷаллоди ғамат бирехт хуни дида.*

Дар тамоми ин рубоӣ тақрори калимаи «дида» маъниҳои мутафовите дорад, ки шоир зимни тақрор ва тачнис кардани ин вожа дар ҳар мисраи маънии хосеро дар назар гирифта, ки ҳунармандона аст. «Дида» дар мисраи аввал агар ба маъноии «чашм» бошад, дидаи дувум ба маъноии «дидан» дар назар гирифта шудааст. «Дида»-и мисраи дувум чизи мушоҳидашударо дар назар дорад. Дар мисраи сеюм маънии чашмо ифода карда ва чаҳорумӣ бошад мардумакӣ чашмо талқин мекунад.

Истифодаи санъати тарсеъ низ чандин маврид дар рубоии Зиёуддин ба кор гирифта шуда, боиси таровати каломӣ шоир гардидааст. Ин санъат дар осори шоирони дигар низ истифода фаровон дорад, аммо дар қоргоҳи эҷодии Зиёуддин ҳолати табииро дорад, ки боиси муассир гардидани сухани ӯ шудааст:

*Дил бе хатари зулфи ту набвад ҳаргиз,
Ҷон бе назари зулфи ту набвад ҳаргиз.
Бо онки бунафшаро ҳама тан гӯш аст,
Ҳам гӯши сари зулфи ту набвад ҳаргиз.*

Дар рубоии зерин ҳам истифодаи санъати тарсеъ ба мушоҳида мерасад, ки таровати каломӣ шоирро бештар сохтааст:

*Сарғашта маро ғамзаи ҷодӯи ту кард,
Девона маро ҳалқаи гесӯи ту кард.
Эй бас ҳаракат, ки бо ман аз рӯи ҷафо,
Пайваста ба пушти чашм абрӯи ту кард.*

Масъалаи истифодаи санооти бадеӣ дар рубоии Зиёуддини Хучандӣ баҳси хеле доманадор буда, ҷустуҷӯ дар ин бахш майдони алоҳидаеро меҳаҳад, ки маҷоли баррасии он дар ин ҷо муяссар нест.

Аз баррасии анҷомшуда метавон ба натиҷае расид, ки Зиёуддини Хучандӣ дар баробари анвои дигари шеърӣ ба сурудани рубоӣ низ тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, баҳше аз афқору андешаи худро тавассути ин қолаб баён кардааст. Агарчи мавзӯи мадҳу ситоиш дар замони зиндагии шоир аз масъалаҳои меҳварӣ дар шеър махсуб мешуд ва ҳатто ба рубоӣ ҳам роҳ пайдо кард, аммо дар қанори ин мавзӯи ишқу муҳаббат ва масоили иҷтимоӣ низ аз мадди назари шоир дурр намондааст. Рубоии шоир дар маҷмӯъ табиӣ ва ҳунармандона эҷод гардида, нуқоти муҳимро ба ҳамроҳ доранд, ки баррасии онҳо метавонад дар шинохти шоир ва ҷаҳонбиниву тарзи тафаккури ӯ мусоидат намояд.

Пайнавишт:

1. Авҳади Балёнӣ, Тақиуддин Муҳаммад ибни Муҳаммад. *Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин* / Авҳади Балёнӣ, Тақиуддин Муҳаммад ибни Муҳаммад. -Техрон, 1389.- 5493 с. ҷ. 4.
2. Насриддин Абдуманнон. *Тазкираи шуарои Хучанд* / Абдуманнони Насриддин.- Техрон, 1387.- 378 с.
3. Насриддин Абдуманнон. *Зиёуддин Хучандӣ [Форсӣ] ва осори ӯ.*// Номаи Донишгоҳ.- Хучанд,-2010.- №1[21]. С.3-12.
4. Нафисӣ, Саид. *Таърихи Назму насри дар Эрон ва дар забони форсӣ/ Саид Нафисӣ.* - Техрон, 1363. ҷ.1.
5. Сафо Забехуллоҳ. *Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷ.1/ Забехуллоҳ Сафо.*-Техрон,1367.
6. Саъдиев, С., *Зиёуддини Хучандӣ.Энциклопедияи советии тоҷик, ҷ.2.*-Душанбе, 1980
7. *Хучандӣ, Зиёуддин. Девон.*Нусхаи шумораи 252 Китобхонаи Кохи Гулистон.
8. Шамисо, Сирус. *Сайри рубоӣ дар шеъри форсӣ/ С.Шамисо.*-Техрон: Митро, 1387
9. Шафёи Кадканӣ, Муҳаммадризо. *Мусиқии шеър/ М.Ш.Кадканӣ.*-Техрон, Огоҳ, 1373
10. Шидфар, К.А., *О диване Зия-и Форси /К.А.Шидфар//Журнал «Народы Азии и Африки».*-Москва, 1964, №3, С. 113-117
11. Robertson, D.S., *A.Forgotten Persian Poet of the XIII cehtury/ D.S.Robertson// Journal of the Royal Asiatic Society, 1951*

Reference Literature:

1. Afhadi, Balyoni, Takiuddin Muhammad ibni Muhammad. *Arafat-ul-oshikin va arosot-ul-orifin. V.4. – Tehran, 1389 hijra. – 5493 pp.*
2. Nasridin Abdumannon. *Anthology of Khujandian Poets. – Tehran, 1387 hijra. – 378 pp.*
3. Nasridin Abdumannon. *Ziyouddin Khujandi (Farsi) and his Creation // Scientific Notes, #1 (21). – Khujand, 2010. – pp. 3 – 12.*
4. Nafiyev, Said. *The History of Poetry and Prose in Iran in Persian Language. V.1. – Tehran, 1363 hijra.*
5. Safo, Zabelullokh. *The History of Literature in Iran. V.1. – Tehran, 1367 hijra.*
6. Sadiyev S. *Ziyouddin Khujandi. Tajik Soviet Encyclopedia. V.2. – Dushanbe, 1980.*
7. Khujandi, Ziyouddin. *Divan. Manuscript 252. “Kohi Guliston” Library.*
8. Shamiso, Sirus. *The History of Rubai Evolution in Persian Poetry // S.Shamiso. – Tehran: Mitro, 1387 hijra.*
9. Shafei, Kadkani, Muhammadrizo. *Music of Verse. – M.Sh. Kadkani. – Tehran: Tidings, 1373 hijra.*
10. Shidfar K.A. *On the Divan “Ziya-i Forsi” – “Peoples of Asia and Africa (journal). – M., 1964, #3. – pp. 113 – 117.*
11. Robertson, D.S., *A.Forgotten Persian Poet of the XIII cehtury/ D.S.Robertson// Journal of the Royal Asiatic Society, 1951*